

MIRJA JARAK

PRIOLOG ISTRAŽIVANJU PORIJEKLA PREDROMANIČKE PLASTIKE NA OTOCIMA CRESU I RABU

UDK: 904 : 726.54 (497.5 Cres) "07/08"

904 : 726.54 (497.5 Rab) "07/08"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 10. 2007.

Prihvaćeno: 5. 10. 2007.

Mirja Jarak

Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta

HR, 10 000 Zagreb

Ivana Lučića 3

mjarak@ffzg.hr

U članku se analiziraju ulomci pluteja iz osorske katedrale sv. Marije na Groblju i jedan cjelovitije sačuvani plutej iz kompleksa franjevačkog samostana sv. Eufemije u Kamporu na otoku Rabu. Pluteji imaju istovjetnu ornamentalnu kompoziciju, u kojoj se ističe motiv tzv. kaseta od ljljana. Dok su creski ulomci sigurno pripadali jednoj ranosrednjovjekovnoj oltarnoj pregradi unutar crkve sv. Marije na Groblju, za kamporski plutej teže je odrediti njegovo izvorno mjesto. U radu se određuje radioničko porijeklo plutejâ, uz opširniju analizu osorskoga ranosrednjovjekovnog namještaja koji se povezuje s namještajem iz novigradske katedrale, datiranim u kraj 8. i početak 9. stoljeća. U tom kontekstu posebno je istaknuta mogućnost praćenja geneze motiva tzv. kaseta od ljljana na namještaju iz Novigrada, što, uz veći broj drugih paralela u izboru i obradi motiva u Novigradu i Osoru, upućuje na isto radioničko porijeklo analiziranih predromaničkih spomenika iz crkve sv. Marije u Osoru i iz novigradske katedrale. Kamporski plutej istovjetan osorskim ulomcima, zbog postojanja jedne analogije na zadarskome području, mogao bi se vezati uz zadarske klesarske radionice, čija su djela u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku bila prisutna na otoku Rabu.

Ključne riječi: predromanički pluteji, crkva sv. Marije na Groblju u Osoru, Kampor na Rabu, Novigrad, motiv tzv. kaseta od ljljana.

Otoci Cres i Rab bogati su predromaničkim kamenim spomenicima. U tom pogledu oni su slični ostalim dvama velikim sjevernojadranskim otocima, Krku i Pagu, i predstavljaju vrlo zanimljivo područje za istraživanje razvoja predromaničke plastike na istočnoj obali Jadrana. Unatoč napomenama u literaturi o zanimljivosti ovih otoka u kontekstu proučavanja predromaničke umjetnosti,¹ posebno njezine geneze, bogata spomenička građa sjevernojadranskih otoka još uvijek je nedovoljno proučena, a veliki broj spomenika još nije objavljen. U tom pogledu može se istaknuti povoljnija situacija vezana uz otok Cres, čiji su ranosrednjovjekovni kameni spomenici objavljeni početkom 90-ih godina u radu J. Ćus-Rukonić² i tako već neko vrijeme poznatiji i dostupniji od spomenika s drugih otoka.³

Najveći broj creskih ranosrednjovjekovnih ulomaka potječe s položaja kasnoantičke i srednjovjekovne katedrale u Osoru, crkve sv. Marije na Groblju.⁴ Osim po brojnosti, ulomci iz sv.

¹ Jurković 1989, str. 121-127.

² Ćus-Rukonić 1991. Od radova koji su prethodili objavi J. Ćus-Rukonić vidi Marušić 1956, str. 7-13; Botter 1957, str. 82-90.

³ Izostavljajući ovdje objave pojedinačnih spomenika, upućujemo na sljedeće radove u kojima je objavljen veći broj spomenika s Raba, Krka i Paga: Domijan 2001; Mohorovičić 1971, sl. 8-11; Skoblar 2006, str. 59-89; Fisković 1953, str. 51 i dalje; Delonga 1996, str. 223-232. Predromanički spomenici s otoka Paga iscrpnije su obrađeni u radu M. Jarak, Jarak 2004, str. 1-21, koji još nije tiskan.

⁴ Usp. Ćus-Rukonić 1991, str. 14-25. O crkvi sv. Marije vidi Fučić 1982; Cuscito 2002, str. 121-154.

Marije na Groblju, važni su i zbog vrlo zanimljivih motiva i predromaničkih pleternih kompozicija koje svjedoče o visokoj kvaliteti namještaja kojim je bila opremljena osorska katedrala. Na otoku postoje i drugi ranosrednjovjekovni lokaliteti, te su nalazi ranosrednjovjekovne plastike prikupljeni s različitih mjesta,⁵ no nijedan lokalitet nije dao tako brojne i zanimljive predromaničke spomenike kao katedrala sv. Marije. Taj se lokalitet može usporediti s tzv. gradskom bazilikom u današnjoj Novalji na otoku Pagu, odakle potječe također vrlo brojna i zanimljiva predromanička građa. Usporedba je moguća i s dvjema drugim otočkim katedralama, rapskom i krčkom, iz kojih je također poznata predromanička građa,⁶ te s omišaljskom župnom crkvom u čijem je sklopu uzidano mnogo predromaničkih ulomaka koji svjedoče o starijoj, inače nepoznatoj crkvi. Osim navedenih lokaliteta, na otocima Krku i Rabu, slično kao i na Cresu, predromanička je građa razasuta na mnogim mjestima, u zbirnama i crkvama, kao i unutar različitih građevina. Na otoku Pagu primjećuje se koncentracija spomenika na području Novalje, dok na južnome dijelu otoka zasada nisu pronađeni predromanički spomenici.⁷

Unutar ocrtane okvirne slike o porijeklu i poznavanju predromaničkih spomenika na sjevernojadranskim otocima, dobro se mogu smjestiti nalazi koji su glavna tema ovoga rada. Riječ je o jednome rapskom pluteju nepoznate provenijencije i o dva veća ulomka koji potječu iz stare osorske katedrale sv. Marije na Groblju. Na tim spomenicima nalazi se istovjetna ornamentalna kompozicija, dosada nedovoljno zapažena u našoj znanstvenoj literaturi. Kako stupanj podudarnosti govori o mogućoj istoj radioničkoj provenijenciji navedenih spomenika, njihovo tematiziranje ulazi u kontekst proučavanja porijekla predromaničke umjetnosti na sjevernojadranskim otocima.

Rapski spomenik čuva se u crkvi sv. Bernardina u franjevačkom samostanu sv. Eufemije u Kamporu. Objavljen je u knjizi M. Domijana.⁸ Među ranosrednjovjekovnim spomenicima koji se čuvaju u kompleksu Sv. Eufemije u Kamporu, plutej ima posebno mjesto, i zbog svoje monumentalnosti i zbog položaja unutar današnje crkve. Spomenik i danas ima funkciju pluteja – ugrađen je ispred kapele Grčke Gospe u crkvi sv. Bernardina. O okolnostima nalaza i današnjem smještaju predromaničkoga pluteja može se čitati u knjižici A. Bonifačića o povijesti samostana sv. Eufemije.⁹ Plutej je početkom 20. st. dignut s poda crkve sv. Bernardina gdje se nalazio u funkciji nadgrobne ploče. Tada je crkva popločana današnjim cementnim pločicama, a važnije nadgrobne ploče postavljene su na nova mjesta kako bi se sačuvale. Tako je nekoliko nadgrobni ploča izloženo u zidu samostanskog klaustera. Predromanički plutej koji je poslužio kao nadgrobna ploča dobio je u vrijeme svoje prve prenamjene natpis SEP. de FRATELLI, a strana s predromaničkom ornamentikom bila je okrenuta prema zemlji. To je sigurno uvjetovalo i oštećenja koja su uočljiva na ploči pluteja. Kako se funkcija ploče mogla jasno odrediti i kako je u svojoj izvornoj namjeni znatno vrjednija nego što je bila u sekundarnoj funkciji nadgrobne ploče, ploči je vraćena funkcija pluteja oltarne pregrade i postavljena je pred kapelom “Grčke Gospe”, a simetrično joj je postavljen jedan faksimil izrađen godine 1929.

Plutej iz Kampora (sl. 1) nije sačuvan u cijeloj dužini, a kako mu je i današnja sačuvana dužina velika, spada među veće predromaničke pluteje na istočnoj obali Jadrana. Izrađen je od vapnenca. Sačuvana dužina iznosi 132 cm. Danas vidljiva visina iznosi 61 cm. Debljina mu je desetak cm. Debljinu nije moguće točno odrediti jer je plutej postavljen u nešto širi kameni okvir. I svojom dužinom i visinom plutej je bio veći od današnjih dimenzija. U prilog većoj izvornoj dužini govore sljedeći podaci: na desnoj bočnoj strani plutej je sigurno skraćen. Na toj

⁵ Ćus-Rukonić 1991, passim. Od drugih lokaliteta posebno su, zbog postojanja predromaničke arhitekture uz koju su vezani nalazi plastike, značajni Osorski dolac i Suplatonski sa crkvom sv. Platona. Usp. Ćus-Rukonić 1982, str. 16; Marušić 1956, str. 7-13.

⁶ Domijan 2001; Domijan 2005; Mohorovičić 1971, sl. 8-11.

⁷ Na južnome dijelu otoka Paga pronađeni su ranoromanički ulomci u crkvi sv. Nikole u Povoljani. Usp. Jurić 1992, str. 357-374. Predromanički ulomci potječu sa sjevernog dijela otoka, u najvećem broju iz Novalje.

⁸ Domijan 2001, str. 51.

⁹ Bonifačić 1985, str. 16.

strani sačuvana je polovica troprute kružnice s vegetabilnim motivom. Druga polovica kružnice imala je dužinu od 10 do 15 cm. To znači da je plutej bio toliko duži. Na drugoj bočnoj strani nedostaje samo rubni dio pluteja. Teško je, međutim, točno odrediti širinu rubnoga dijela pluteja, jer rubni dijelovi nedostaju i na jednoj i na drugoj strani, kao i na gornjem i donjem rubu pluteja. Ako pretpostavimo uže plastično rebro kao bočni rubni dio pluteja, izvorna dužina pluteja mogla je iznositi oko 150 cm. Motiv na lijevoj bočnoj strani u gornjem dijelu sigurno je cjelovito sačuvan, jer troprute trake kružnice nemaju na sredini lijevo naznaku produživanja u novu kružnicu, dok se po sredini kružnice na desnoj strani pluteja trake kružnice povijaju tvoreći novu kružnicu. Polovično sačuvani kružni medaljon na desnoj strani, nije, pak, mogao biti tako zamišljen, jer bi narušavao simetriju pluteja. Na pluteju su očito bila prikazana dva reda od po četiri kružna medaljona s istovjetnim vegetabilnim motivom dva velika sučelice postavljena lista.

Što se tiče skraćene izvorne visine pluteja, o njoj govore sljedeći podaci: donji red kružnih medaljona danas, zbog položaja pluteja, nije u potpunosti vidljiv. Te su kružnice bile izrađene posve isto kao kružnice u gornjem redu. Stoga danas vidljivom dijelu donjega niza kružnica treba pridružiti petnaestak centimetara visine. Kada se tome doda visina rubnoga dijela pluteja, kamporski plutej dosezao je potrebnu visinu od 90 do 100 cm.

Plutej odlikuje ponavljanje istoga motiva velikih listova u kružnim medaljonima. U spojevima između kružnica ističe se plastično naglašeno oko. Između medaljona su ljiljani, odnosno svojevrzni trolisti. Izvirući iz troprutih spojnica između kružnih medaljona, po četiri ljiljana se spajaju tvoreći svojevrzne kasete, odnosno četverokute (sl. 2). Ti spojevi ljiljana imaju u središtu naglašeno plastično ispupčenje. Upravo ti spojevi ljiljana daju poseban pečat kamporskome pluteju. Oni karakteriziraju i dva creska ulomka i predstavljaju specifičan element koji omogućuje povezivanje rapskoga primjerka sa crescima.

Kamporski plutej pretrpio je određena oštećenja. U donjem dijelu ima vidljivu pukotinu. Kako je dugo služio kao nadgrobna ploča s ukrašenom stranom okrenutom prema zemlji, razumljivo je da postoje oštećenja, koja, s obzirom na takve okolnosti, i nisu velika. Klesarije u gornjem dijelu pluteja (gornji red kružnih medaljona) dobro su sačuvane. Polovično vidljiv donji red kružnih medaljona prilično je oštećen. U tom dijelu reljefi su na nekim mjestima otučeni i oštećeni. Možda su oštećenja nastala prilikom prenamjene pluteja u nadgrobnu ploču. Budući da tada ornamentika ploče nije pobuđivala nikakvo zanimanje, možda je slučajno oštećen dio reljefa. Poslije je možda kod povremenih otvaranja grobnice također moglo doći do oštećenja. S obzirom na takve okolnosti, reljef je prilično dobro sačuvan i svjedoči o klesarskoj vještini majstora koji ga je izradio.

Riječ je o dosta dubokom i kvalitetnom klesanju. Motivi su izvedeni znalački i precizno. Već i sam njihov odabir i vrlo promišljena kompozicija s istančanim motivom kasete načinjenih od trolisnih ljiljana, upućuje na dobru klesarsku radionicu koja je u uobičajeni predromanički repertoar široko rasprostranjen na mnogim lokalitetima, unijela svježinu i određenu gracioznost. Upravo ta razigranost kompozicije i istančanost simetrije, dojmovi su koje na promatrača ostavlja kamporski plutej.

Uvjerenje da je riječ o vrlo važnome djelu čije proučavanje bi svakako bilo korisno proširiti izvan granica pukog opisivanja izdvojenog spomenika, osnaženo je uočavanjem istovjetne kompozicije na dvama ulomcima crkvenoga namještaja iz osorske katedrale sv. Marije na Groblju. Ti ulomci utoliko su važni što, za razliku od kamporskoga pluteja, potječu iz sigurno utvrđenoga konteksta, koji možda omogućuje i zapažanja o dataciji i radioničkome porijeklu istovjetnih pluteja s Raba i Cresa.

Dvije ploče iz osorske katedrale čuvaju se danas u lapidariju Župnog dvora u Osoru. Većina spomenika koji se ondje nalaze potječe iz osorske katedrale sv. Marije na Groblju. Ulomci pluteja s motivima analognima rapskome pluteju, ugrađeni su kao bočne strane biskupske katedre. Ta je biskupska katedra nastala spajanjem kamenih ulomaka iz različitih razdoblja. Riječ je o

prilično nezgrapnome radu iz novijega doba.¹⁰ Među ulomcima od kojih je načinjena katedra, nalaze se i ulomci s pleternom ornamentikom koji su naknadno oblikovani kako bi poslužili kao naslon za ruke. Ti ulomci, kao i drugi od kojih je načinjena katedra, povezani su tvrdom cementnom žbukom. Ta okolnost svakako otežava studiranje navedenih, vrlo zanimljivih ulomaka. Ipak, na temelju vlastitog uvida i objave ulomaka u radu J. Čus-Rukonić,¹¹ moguće je njihovo podrobnije studiranje, osobito u odnosu prema kamporskome pluteju.

Ulomci su, kao i drugi objavljeni ulomci iz sv. Marije na Groblju, izrađeni od vapnenca (sl. 3, 4). Dimenzije prvog ulomka su: visina 80 cm, širina 42 cm, debljina 13 i 9,5 cm. Dimenzije drugog ulomka su: visina 42 cm, širina 80 cm i debljina 13 i 9,5 cm.¹² Kod oba ulomka sačuvani su dijelovi gornjega rubnog pojasa i glavne ploče pluteja. Kod prvog ulomka sačuvan je vrlo mali dio gornjega rubnog pojasa te uski, ali visoki segment ploče pluteja s dijelom završne bočne letve koja predstavlja desni bočni završetak pluteja. Drugi ulomak ima prilično dobro sačuvan gornji rubni pojas s ugaonim završetkom na lijevoj strani u formi uske letve. Ploča pluteja sačuvana je u maloj visini, ali s predočenim bitnim elementima kompozicije.

Na oba ulomka nalazi se ista ornamentalna kompozicija. U gornjem rubnom pojasu isklepane su troprute kružnice presječene dijagonalnim trakama koje formiraju rombove. Zaobljene trake kružnica unutar rombova formiraju segmente pletenice s naglašenim okom. Na ploči pluteja nalazi se kompozicija troprutih učvorenih kružnica s naglašenim okom u spojevima između kružnica. Unutar kružnica nalaze se dva velika nasuprotno postavljena lista. Izlazeći iz spojnica između kružnica, po četiri ljiljana formiraju svojevrstne kasete s naglašenim plastičnim ispupčenjem u središtu. Na rubovima pluteja, uz rubne letve, nalaze se također ljiljani.

Unatoč oštećenjima na površini ulomaka, vidljivo je kvalitetno i precizno klesanje sa značajki raščlanjenom prilično složenom kompozicijom. Rad se stoga može pripisati kvalitetnoj radionici koja je izradila jednu garnituru namještaja za crkvu sv. Marije na Groblju.

Kompozicija s osorskih ulomaka potpuno je podudarna kompoziciji na kamporskome pluteju. Dok na kamporskome pluteju nije sačuvan gornji ornamentalni pojas, taj je pojas djelomično sačuvan na oba creska ulomka i predstavlja važan detalj za interpretaciju tih ulomaka. Ulomak koji se sačuvao u većoj visini pokazuje da se na pluteju nalazio niz od tri reda međusobno učvorenih kružnica. Na kamporskome pluteju nalazila su se dva reda kružnica. To je u skladu s nešto manjim dimenzijama kružnica na creskim ulomcima. Na ulomku s većom sačuvanom visinom treći horizontalni red kružnica sačuvan je do polovice. Uzmemo li u obzir sačuvanu visinu od 80 cm, s drugom polovicom kružnih medaljona i donjom rubnom letvom, plutej je imao potrebnu visinu od oko 90 cm. Što se tiče njegove ukupne dužine, ona se može razabrati promatranjem drugoga creskog ulomka. Na tom ulomku sačuvana je dosta velika dužina gornjega rubnog pojasa s rubnom letvom na lijevoj strani. Lijepo se razabire početak motiva uz rubnu letvu. Na samoj ploči pluteja sačuvane su u potpunosti dvije učvorene kružnice. Jasno se razabire da je do lijeve rubne letve, na dijelu pluteja koji je izrezan prilikom njegove prenamjene, bila još jedna kružnica s ornamentalnim motivom listova. Ostaje pitanje je li na desnoj strani pluteja bilo mjesta za jednu ili dvije učvorene kružnice. Sudeći prema manjim dimenzijama kružnica u odnosu na kružnice na kamporskome pluteju gdje se u svakome redu nalaze po četiri kružnice, moglo bi se pretpostaviti da se na creskom primjerku nalazilo u svakom redu po pet kružnica. To bi se moglo zaključiti i na temelju sačuvanih dimenzija creskih ulomaka. Dužina ulomka koji se sačuvao u većoj dužini iznosi 80 cm. Ako bi se toj dužini pridružila dužina dviju učvorenih kružnica, imali bismo plutej dugačak oko 120 cm, što je sasvim u skladu s njegovom pretpostavljenom visinom.

Iako današnji položaj ulomaka, koji su zasebno ugrađeni tvoreći bočne dijelove katedre, ne omogućuje njihovo spajanje, čini se da ulomci čine dijelove jednoga pluteja. Ulomak s manjom

¹⁰ Deanović 1981.

¹¹ Čus-Rukonić 1991, str. 17.

¹² Čus-Rukonić 1991, str. l. c.

sačuvanom dužinom može se lijepo povezati s ulomkom s većom sačuvanom dužinom. Tada dobivamo plutej koji ima djelomično sačuvane bočne rubne letve (lijeva rubna letva gornjeg ornamentalnog pojasa i desna bočna rubna letva u visini donjega dijela pluteja) i čija je ornamentalna kompozicija posve jasna. Ona se sastoji od tri reda od po pet kružnica, što je mnogo skladniji omjer nego eventualno postojanje tri reda (koji su sigurno posvjedočeni na ulomku s većom sačuvanom visinom) sa po četiri kružnice. Četiri kružnice u skladu su sa dva horizontalna niza (kako je vidljivo na kamporskome pluteju), dok povećanje horizontalnih redova zahtijeva i povećanje broja kružnica. Na temelju skladnog međusobnog odnosa dvaju ulomaka, njihove sačuvane ornamentike i rubnih dijelova, može se zaključiti da ulomci iz Osora pripadaju jednome pluteju koji je činio dio namještaja u crkvi sv. Marije na Groblju.

Jedna poteškoća koja ostaje nakon predloženog spajanja ulomaka jest drugačiji položaj listova unutar troprutih kružnica. Listovi u kružnicama na dvama ulomcima nisu postavljeni u istome smjeru. Prema brojnim primjerima prikazivanja ornamentalnih motiva, listovi u kružnicama u pravilu su postavljeni u istome smjeru. Međutim, možda kod osorskoga pluteja treba računati s određenim odstupanjima. Naime, i na jednome te istom ulomku, onome s većom sačuvanom dužinom, listovi unutar dviju sačuvanih kružnica nisu postavljeni posve u istome smjeru. U jednoj kružnici postavljeni su gotovo vertikalno, dok su u drugoj lagano zakošeni. Čini se da je, prema tome, moguće da su na pluteju listovi unutar kružnica bili različito postavljeni. Čak i ako bi se radilo o ulomcima dvaju pluteja, drugačiji položaj listova na dva pluteja također bi pobuđivao određena pitanja. Naime, ti bi pluteji nesumnjivo pripadali cjelini iste oltarne pregrade, što bi podrazumijevalo i podudarnost u izvedbi detalja. Dva istovjetna pluteja s različitim položajem listova manje su vjerojatna od jednoga pluteja s varijacijama u položaju listova unutar kružnica.

Ornamentalna kompozicija na kamporskome i osorskome pluteju u svojoj cjelini prilično je jedinstvena. Dok su učvorene kružnice sa sučelice postavljenim listovima široko rasprostranjene na plutejima i pilastrima diljem jadranske obale, ljiljani koji tvore četvrtaste kasete u kombinaciji s učvorenim kružnicama, rijetko su prisutni na našim predromaničkim spomenicima. Među našom objavljenom građom mogli bismo navesti pored primjera iz Osora i Kampora, još samo jedan primjer predromaničkoga pluteja s cjelovito razrađenom kompozicijom učvorenih kružnica i kasete od ljiljana, a na objavljenim ranosrednjovjekovnim spomenicima iz Italije, koji predstavljaju najznačajniju komparativnu građu za spomenike iz Dalmacije i Istre, takva kompozicija nije uopće zastupljena.¹³ Možda i ta činjenica nepostojanja naše kompozicije na spomenicima u Italiji, govori u prilog njezinoj rijetkosti i maloga broja spomenika na kojima je možemo očekivati. Jedini primjer s našega područja koji predstavlja potpunu analogiju plutejima iz Osora i Kampora, jedan je manji ulomak pluteja, pripisan crkvi sv. Barbare u Privlaci kod Nina. Ulomak je usputno objavljen zajedno s ostalim podacima vezanim uz crkvu sv. Barbare. Budući da se za nekoliko drugih ranosrednjovjekovnih spomenika s istoga lokaliteta daju podaci o sačuvanosti i današnjemu smještaju, moglo bi se zaključiti da je ulomak pluteja s kompozicijom učvorenih kružnica i kasete od ljiljana, izgubljen. Ulomak je vrlo važan jer upozorava na postojanje pluteja istovjetnih kamporskome i osorskome primjerku, na zadarskome području. Pluteji sa zadarskoga područja izrađivani su u pravilu u zadarskim klesarskim radionicama. Kako će se dalje vidjeti iz detaljne analize u ovome radu, vjerojatno porijeklo ornamentalne kompozicije s kasetama od ljiljana ne treba tražiti na zadarskome području, međutim, vrlo je vjerojatno da su se pluteji s takvom ornamentalnom kompozicijom izrađivali i u zadarskim ranosrednjovjekovnim radionicama. O tome svjedoči ulomak pluteja iz Privlake i cjelovitije sačuvani plutej iz Kampora, koji bi mogao biti rad zadarskih radionica.

¹³ Kao analogiju za osorski i rapski plutej navodimo ulomak pluteja iz crkve sv. Barbare u Privlaci, o čijoj sačuvanosti u literaturi nema podataka. Usp. Jurić 2000, str. 73, 78. Na fotografiji ulomka iz Privlake vidi se postojanje tri horizontalna niza učvorenih kružnica i motiv kasete od ljiljana između kružnica. O dimenzijama ulomka nema podataka. Moguće je da se u muzejskim depoima u Dalmaciji i Istri nalazi još neki istovjetan spomenik, i da će sadašnje spoznaje s vremenom biti proširene. Za predromaničke spomenike iz Italije usp. Corpus della scultura altomedievale I – XIII, 1959.-1993.

Za razliku od rijetko prisutne kompozicije s kasetama od ljljana, ornamentalna kompozicija na gornjem rubnome pojasu pluteja iz Osora nalazi brojne analogije u građi s našega područja. Moglo bi se pomišljati da je u izvedbi pluteja iz Osora, a možda i onoga s Raba kod kojega nije sačuvan gornji ornamentalni pojas, došlo do kombiniranja uobičajenih ornamentalnih motiva i novih detalja uočljivih u kompoziciji četvrtastih kaset od ljljana. Tako je stvorena znatno razrađenija kompozicija, koja predstavlja originalnu varijaciju i razradu uobičajene predromaničke sheme učvorenih kružnica.

Do sigurnijih spoznaja o dataciji i provenijenciji pluteja s kompozicijom kaset od ljljana, moglo bi se doći zahvaljujući osorskome primjerku. Taj, za razliku od rapskoga, potječe iz sigurno ustanovljenoga konteksta, a sadrži i karakterističan ornamentalni motiv na gornjemu pojasu koji kod rapskoga pluteja nedostaje.

Brojni predromanički ulomci iz osorske sv. Marije sigurno nisu pripadali samo jednoj oltarnoj pregradi. U literaturi je već naglašeno da neki vrlo rustični kapiteli vjerojatno pripadaju vrlo ranome razdoblju 7. ili 8. st.¹⁴ Kako je kompleks osorske katedrale korišten tijekom cijeloga ranoga srednjeg vijeka, a i u kasnijim stoljećima, može se pretpostaviti da je vjerojatno krajem 8. st., u vrijeme novoga stvaralačkog procvata klesarske djelatnosti diljem jadranskih obala, došlo do izrade nove oltarne pregrade za osorsku katedralu. U to je vrijeme osorska crkva imala sigurno važnu ulogu, što na svojevrsan način ilustrira činjenica pojavljivanja osorskoga biskupa na Koncilu u Niceji godine 787. Osorski biskup Lovro prisustvovao je Koncilu zajedno sa salonitanskim i rapskim biskupom.¹⁵ Sudjelovanje na Nicejskome koncilu potvrda je značenja i ugleda osorske Crkve, koja je u to vrijeme, očito povezana sa širom sredinom, sigurno pridavala značenje i ambijentu u kojemu je djelovala. Navedeni povijesni kontekst zajedno s posvjedočenim procvatom ranosrednjovjekovne umjetnosti na obalama Jadrana upravo u to vrijeme, kao i stilske značajke većega broja osorskih ulomaka, govore o postavljanju novoga crkvenog namještaja u osorsku katedralu u posljednjim desetljećima 8. stoljeća. Plutej analiziran u ovome radu vjerojatno je bio dio oltarne pregrade iz kraja 8. st. To se može zaključiti na temelju njegove srodnosti s dva druga pluteja iz sv. Marije na Groblju, koji su nesumnjivo rane datacije.

Prvi plutej s kojim treba usporediti analizirani plutej, prepoznaje se kao dio iste oltarne pregrade na temelju istovjetnoga motiva u gornjemu rubnom pojasu. Riječ je o pluteju koji je sačuvan u punoj visini zajedno s rubnim letvama, ali je po dužini znatno skraćen, tako da mu sačuvana dužina iznosi 44 cm.¹⁶ Plutej je visok 93 cm, a takvu visinu mogao je imati i analizirani plutej s kasetama od ljljana. O ranoj dataciji ovoga drugog pluteja iz sv. Marije govori izvedba sačuvanoga motiva na ploči pluteja (sl. 5). Tu je prikazan vrlo rasprostranjeni motiv križa koji se nalazi pod arkadom što počiva na stupovima. Taj motiv preuzet je iz ranokršćanskoga repertoara i vrlo je rasprostranjen na mnogim lokalitetima u Dalmaciji i Istri, pa i na našim otocima. Ž. Rapanić istaknuo je učestalo pojavljivanje tog motiva u doba razvijene predromaničke umjetnosti.¹⁷ Motiv se sigurno pojavljuje i u vrlo ranome razdoblju, te je za izvođenje datacije presudna izvedba kompozicije i odabrani detalji.¹⁸ Na osorskom ulomku i izvedba i svi detalji govore u prilog ranoj dataciji.

U izvedbi križa pod arkadom na ulomku osorskoga pluteja, nigdje se ne pojavljuje tropruti pleter. Ni križ ni arkada, a ni sačuvani stupić arkade, nisu ispunjeni pleternom dekoracijom. Križ, samo sa središnjom peterolatičnom rozetom, i stupić s naznačenim kapitelom, ostavljeni su prazni, dok je arkada ispunjena jednoprutim kukama. Takvo potpuno izostavljanje pletera

¹⁴ Fučić 1982, str. 10.

¹⁵ Katičić 1993, str. 27-34.

¹⁶ Čus-Rukonić 1991, str. 18.

¹⁷ Rapanić 1987, str. 176-177.

¹⁸ Kao rani primjer javljanja motiva križa pod arkadom, još iz prijelaznih stoljeća, 7. i 8., može se navesti reljef na stupu sramote na zadarskome forumu. Usp. Belošević 1968, T. VI; Cambi 1995, str. 285-290. U Zadru i na zadarskome području poznati su i drugi rani primjeri javljanja motiva križa pod arkadama. Usp. Belošević 1968, str. 271-275; Belošević 1997, str. 149-204. Primjeri bi se mogli navesti i iz drugih područja Dalmacije i Istre.

upućuje na ranu dataciju pluteja. Isto tako, u prilog ranijoj dataciji govori izvedba stabilaca pod vodoravnim hastama križa. Umjesto palmeta, tipičnih za razvijenu predromaniku, kakve nalazimo primjerice na plutejima iz Splita i okolice Drniša, na osorskome pluteju nalaze se vrlo stilizirana stabilca sa po četiri srolika lista. Način izvedbe stabilaca s povijenim granama podsjeća na pojednostavnjena stabilca s poznatoga zadarskog pluteja s križem i stabilcima s plodovima datulja.¹⁹ Taj se zadarski plutej datira u prijelazno doba između antike i ranoga srednjeg vijeka. Na njemu potpuno nedostaje pleterna ornamentika, koja je na osorskome pluteju zastupljena na rubnome pojasu. Po svom ukupnom izgledu navedeni zadarski plutej bitno je drugačiji od ranosrednjovjekovnog osorskoga pluteja i oni sigurno ne pripadaju istome vremenu. U načinu oblikovanja stabilaca oba se pluteja možda vezuju na isti prototip koji je bio prisutan na širem zadarskom području još od kasnoantičkoga doba, a i ranosrednjovjekovna umjetnost toga područja u prikazu palmete njeguje određene zakonitosti koje se mogu raspoznati kao starokršćansko naslijeđe.²⁰

Za oblik srolikih listova na osorskome pluteju ranu paralelu nalazimo na jednom ulomku sarkofaga iz Zadra. Na tom ulomku sarkofaga bio je prikazan križ pod arkadom, a s jedne strane arkade sroliki listovi na biljnoj vitici. I. Petricioli datirao je rad u rano razdoblje predromaničke umjetnosti, u drugu pol. 8. st.²¹ Sroliki listovi predstavljaju starokršćansku baštinu u ranome razdoblju srednjega vijeka.

Ulomak osorskoga pluteja s križem pod arkadom, koji se na temelju sačuvane visine i motiva na rubnome pojasu može smatrati dijelom iste oltarne pregrade kojoj je pripadao i plutej s kasetama od ljiljana između učvorenih kružnica, izrađen je najvjerojatnije krajem 8. ili početkom 9. stoljeća. Navedene analogije upućuju na bliskost s djelima zadarske ranosrednjovjekovne radionice. Na djelima te radionice susrećemo i učvorene kružnice s nasuprotno postavljenim listovima, koje se nalaze na glavnoj plohi osorskoga i kamporskoga pluteja. Kao što je već spomenuto u ovome radu, čak se i cjelovita kompozicija s učvorenim kružnicama i kasetama od ljiljana, na temelju ulomka pluteja iz Privlake, može povezati sa zadarskim ranosrednjovjekovnim radionicama. Pitanje je, može li se cjelina srodnoga ranog namještaja iz osorske katedrale, kojoj pripada i plutej s učvorenim kružnicama i kasetama od ljiljana, pripisati zadarskim radionicama, ili o njezinom porijeklu uvjerljivije govore analogije iz jednoga drugog radioničkog kruga. Naime, sve ranije navedene paralele između osorskoga namještaja i Zadra, moguće je sagledati kao izraze ranoga vremena nastanka uspoređenih djela i ne moraju ukazivati na isto radioničko porijeklo. Čak i postojanje ornamentalne kompozicije s učvorenim kružnicama i kasetama od ljiljana na zadarskome području, ne mora nužno ukazivati na zadarsko porijeklo takve kompozicije u Osoru. Moguće je da je ta kompozicija prvotno oblikovana u jednome drugom radioničkom krugu odakle je bila preuzeta u zadarskim radionicama. Pri ovakvom razmišljanju važno mjesto ima i prostorna udaljenost otoka Cresa od Zadra i prirodna usmjerenost otoka prema Istri, što se reflektira i u karakteru arheološke građe. Za razliku od Cresa, otok Rab je bio mnogo čvršće povezan sa Zadrom, pa i u analizi porijekla crkvenoga namještaja s ovih otoka treba uzeti u obzir različitu povezanost Cresa i Raba s obalnim središtima. Situacija je, dakle prilično kompleksna, pa i dva istovjetna pluteja sa Cresa i Raba, ne moraju biti djela iste radionice. Rapski plutej nema popratni kontekst koji bi pružao dodatne elemente za njegovo povezivanje s radionicom koja je izradila rani namještaj za osorsku katedralu. Taj plutej, zbog postojanja istovjetnog pluteja na zadarskome području, i zbog povezanosti otoka Raba sa Zadrom, što na Rabu kao i na otoku Pagu, osvjetljavaju i ulomci crkvenoga namještaja,²² mogao bi se sigurnije povezati sa zadarskim ranosrednjovjekovnim radionicama. Pri tome je moguća i njegova nešto kasnija izrada u odnosu na istovjetni osorski plutej. Osorski, pak, plutej, kao dio

¹⁹ Petricioli 1960, str. 180-184; Petricioli 1972, str. 332-334; Petricioli 1995, str. 74-76; Jarak 2005, str. 275-286.

²⁰ Migotti 1991, T. II.

²¹ Petricioli 1995, str. 76.

²² Jarak 2004, str. 5; Jarak 2005, str. 275-286.

rane oltarne pregrade iz crkve sv. Marije, treba promatrati u kontekstu ostaloga ranog crkvenog namještaja iz Osora. Za taj rani crkveni namještaj postoje već spomenute paralele u Zadru, no još su važnije paralele koje se mogu pronaći na istarskome području. Istarske paralele su razumljive s obzirom na opću povezanost Cresa s Istrom.²³ Stoga bi se među istarskim spomenicima također mogle pronaći analogije koje bi upućivale na radioničko porijeklo namještaja iz crkve sv. Marije na Groblju.

Istarske analogije nalaze se pri analizi još jednoga ranoga pluteja iz Sv. Marije na Groblju. Riječ je o pluteju koji se sačuvao gotovo u cijeloj svojoj dužini, koja iznosi 111 cm (sl. 6). Jedna bočna letva je sačuvana, dok je druga otučena, tako da je plutej izvorno bio nekoliko centimetara duži. Donja bočna letva je sačuvana, dok gornji široki rubni pojas nedostaje. Plutej je stoga bio dvadesetak centimetara viši od sačuvane visine. Iako raspored motiva na ovome pluteju upućuje na rano doba njegove izrade, kompozicija u cjelini odiše simetrijom i svjedoči o dobroj radionici u kojoj je izrađen. O ranome vremenu nastanka govorio bi položaj motiva križa pod arkadama. Te su arkade postavljene u gornjem dijelu pluteja, završavajući slobodno u prostoru. Između dviju bočnih arkada istovjetan je motiv križa s palmetama smješten, neuobičajeno, unutar četvrtastog okvira. U predromaničkim prikazima križa pod arkadom, motiv je u pravilu postavljen unutar cijele visine pluteja i čini jedini motiv na pluteju. Oblikovanje motiva u kombinaciji s drugim jednako naglašenim motivima svakako nije tipično za predromaničko oblikovanje motiva križa pod arkadom. U donjem dijelu osorskoga pluteja nalaze se međusobno povezane troprute kružnice. U dvjema bočnima je vrlo zanimljiv motiv ljiljana koji svojim vršcima u sredini kružnice dodiruju središnji maleni kružić. Po četiri ljiljana u svakoj kružnici tvore lepršavi motiv koji djeluje dinamično poput motiva virovite rozete. Za ovaj zanimljivi motiv mogu se pronaći analogije u različitim područjima, primjerice na jugu Dalmacije, u Dubrovniku, u Istri i u Italiji.²⁴ Ovdje su svakako posebno važne istarske i italske analogije, jer su iz tih područja mogli dolaziti znatni utjecaji na sjevernojadranske otoke. U Istri je motiv ljiljana u kružnici uočljiv na jednome pilastru iz Valbandona i na dvama pilastrima iz Novigrada. Iz Italije navodimo primjer na ulomku pluteja iz Cortone. Sve navedene analogije datiraju se u rano razdoblje, u kraj 8. ili početak 9. st. Izvedba samoga motiva varira, pa najviše odstupanja od izvedbe na osorskome pluteju zapažamo na pilastru iz Valbandona. Taj pilastar vezan je uz drugi, slabije sačuvani plutej rane oltarne pregrade iz Valbandona, te je, kao i sam plutej, rjeđe reproduciran u literaturi. Može se reći da izvedba ljiljana u kružnicama na pilastru iz Valbandona odgovara ranome vremenu nastanka i rustičnome karakteru namještaja na kojemu je isklesana. U Valbandonu, unutar tri učvorene kružnice broj i položaj ljiljana varira. Neki ljiljani okrenuti su svojim trolisnim završecima prema rubu kružnice, a ne prema središtu, pa cjelini motiva nedostaje pravilnost i ritmički ugođaj koji karakterizira osorski plutej. Na ulomku pluteja iz Cortone ljiljani su lijepo ritmički postavljeni i svojim trolisnim vršcima dodiruju središte kružnice. Umjesto četiri, prikazana su tri ljiljana. Na novigradskim pilastrima u kružnicama su dosljedno prikazana po četiri ljiljana. Ti su pilastri posebno važni u pogledu komparacije s osorskim namještajem. Naime, na njima se može uočiti i varijacija u oblikovanju motiva ljiljana u kružnici koja vodi izravno do motiva kasete od ljiljana, što karakterizira osorski i kamporski plutej.

Među brojnim istarskim lokalitetima na kojima su se sačuvali ostaci predromaničkoga crkvenog namještaja, Novigrad ima posebno mjesto zbog brojnosti i zanimljivosti crkvenoga namještaja koji pripada ranome razdoblju srednjega vijeka, do prvih desetljeća 9. st. Stoga se o novigradskome crkvenom namještaju često i opširno pisalo, te je njegovo proučavanje olakšano posredovanjem objava s kataloškom obradom građe.²⁵

²³ Cres je svojim položajem usmjeren prema Istri, te je razumljiva mnogostruka povezanost s Istrom. Spomenimo ovdje samo tipologiju creskih ranosrednjovjekovnih crkava u Osorskom dolcu i Suplatonskom, koja je bliža istarskim negoli dalmatinskim primjerima.

²⁴ Žile 1996, str. 294, T.VII,6; Marušić 1994-95, str. 359, T. 7,4; Juroš-Monfardin 1996, str. 106, Sl.2; Jakšić 2006, str. 63; Corpus della scultura altomedievale 1977, T. L, fig. 79.

²⁵ Od novijih radova u kojima je tematizirana novigradska predromanička plastika spominjemo: Porta 1984, str. 145-171;

Motiv ljiljana unutar troprutih kružnica koji svojim trolisnim vrškom dodiruju središnji kružić nalazi se na jednome novigradskom pilastru (sl. 7).²⁶ Vrlo sličan motiv, koji se može smatrati varijacijom što je dovela do motiva kasete od ljiljana na osorskom i kamporskome pluteju, nalazi se na drugome novigradskom pilastru, koji je sekundarno upotrijebljen kao dovratnik na ulazu u kriptu novigradske župne crkve (sl. 8).²⁷ Ljiljani su na ovome drugom pilastru postavljeni gotovo ravno prema središtu troprutih kružnica, tako da tvore oblik grčkoga križa s naglašenim kružnim središtem u kojemu se sastaju vršci ljiljana. Stvoren je tako motiv koji možemo nazvati "ravnim" križem od ljiljana, koji se mogao primjenjivati osobito na pilastrima i plutejima. Na osorskome i kamporskome pluteju nalazi se upravo taj motiv, s tom razlikom što nije smješten unutar kružnica, nego između njih, u međuprostorima pluteja. Motiv na analiziranim plutejima nešto je drugačiji i zato što je središnja kružnica u kojoj se ljiljani sastaju povećana i naglašenija nego na novigradskome pilastru, tako da se izvorni oblik križa donekle izgubio i pretvorio u motiv koji se može nazvati kasetom od ljiljana. Mogućnost praćenja geneze motiva na novigradskim spomenicima govori u prilog nastanku motiva tzv. kasete od ljiljana u radionicama koje su oblikovale novigradski crkveni namještaj. Kako je veći broj drugih motiva koji su zastupljeni na osorskome crkvenom namještaju prisutan i u Novigradu, teza o istome radioničkom porijeklu osorskoga i novigradskoga namještaja iz ranijega predromaničkog doba, može se dostatno argumentirati.

Rubni motiv kružnica ispresijecanih dijagonalnim trakama koje tvore romboidni okvir za spojnice između kružnica s osorskoga pluteja, nalazi se na nekoliko novigradskih spomenika. Taj je motiv inače široko rasprostranjen u našoj predromanici i sam po sebi ne bi mogao upućivati na radioničko ishodište spomenika na kojima je zastupljen. Međutim, ako se uz njega pojavljuju i drugi karakteristični motivi, onda svakako govori u prilog istomu radioničkom porijeklu srodnih spomenika. U Novigradu se navedeni rubni motiv javlja kao rubni motiv na gornjemu rubnom pojasu jednoga cjelovito sačuvanog pluteja,²⁸ na jednome fragmentarno sačuvanom pilastru i na glavnoj plohi jednoga djelomično sačuvanoga pluteja.²⁹ Od ta tri novigradska spomenika najzanimljiviji je cjelovito sačuvani plutej izrađen od mramora, koji se može datirati u kraj 8. ili početak 9. stoljeća (sl. 9). Osim istovjetnoga rubnog pojasa, na pluteju se nalazi i motiv troprutih učvorenih kružnica unutar kojih su nasuprotno postavljeni listovi. Za razliku od osorskoga i kamporskoga pluteja na kojima su sve kružnice ispunjene nasuprotno postavljenim listovima, na novigradskome pluteju dva vertikalna reda kružnica ispunjena su šesterolatičnim rozetama. Tako se na ovome pluteju naizmjenično pojavljuju motivi listova i rozeta u kružnicama. Između kružnica nalaze se veliki trolisti ljiljana. S određenim varijacijama u izboru motiva, plutej je vrlo blizak osorskome i kamporskome pluteju s motivom kasete od ljiljana između kružnica.

Na spomenicima iz osorske Sv. Marije na Groblju i na nekoliko ulomaka s otoka Cresa s nepoznatih lokaliteta, susreće se rubni motiv troprutih lukova unutar kojih su višelatični cvjetovi. Broj latica cvjetova varira od tri do pet.³⁰ Iako je taj rubni motiv široko rasprostranjen na mnogim lokalitetima, treba istaknuti i njegovu pojavu u Novigradu. Posebno se ističe mramorni pilastar iz kraja 8. ili početka 9. st.³¹ Riječ je o pilastru znatne širine od 58,5 cm (sl. 10). Na tako

Marušić 1989, str. 296-307; Marušić 1994-95, str. 325-364; Jurković 1995, str. 141-149; Jurković 1996; Hrvati i Karolinzi, Katalog, 2000, str. 46-54; Jurković-Matejčić-Ziherl 2006. Svi nalazi ranosrednjovjekovne plastike iz Novigrada ipak nisu objavljeni, a nisu zasada ni dostupni za razgledavanje. U novoj zgradi lapidarija predviđa se proširenje postava, pa će uskoro vjerojatno i preostala građa biti dostupnija.

²⁶ Marušić 1994-95, str. 359, T. 7,4; Jurković-Matejčić-Ziherl 2006, str. 77.

²⁷ Marušić 1994-95, str. 359, T. 7,5.

²⁸ Marušić 1994-95, str. 356, T. 4,2. Hrvati i Karolinzi, Katalog 2000, str. 47-48.

²⁹ Marušić 1994-95, str. 360, T. 8,4, str. 359, T. 7,2.

³⁰ Ćus-Rukonić 1991, str. 14, 20, 46, 47, 50.

³¹ Hrvati i Karolinzi, Katalog 2000, str. 48-49.

³² Ćus-Rukonić 1991, str. 24.

širokom pilastru mogao se isklesati za pilastre neuobičajen motiv križa pod arkadom. Iako je križ ispunjen pletrom, a palmete su klasičnog oblika, cijeli prikaz podsjeća na osorski ulomak pluteja s istim motivom. Zajednički element na oba spomenika su kuke koje flankiraju arkadu. Na novigradskome pilastru u rubnome pojasu su lukovi s peterolatičnim cvjetovima, motiv koji, poput nekih drugih, povezuje novigradsku i osorsku ranosrednjovjekovnu plastiku.

Sljedeća podudarnost očituje se u obliku stabilaca, odnosno palmeta na namještaju s dvaju lokaliteta. Osim ulomka s križem pod arkadom i stabilcima na čijim su povijenim granama srcoliki listovi, iz osorske Sv. Marije potječe i ulomak pilastra s ukrašenim dvjema stranicama.³² Na jednoj stranici je stilizirana grana ljiljana, odnosno stabilce s povijenim lišćem, a na drugoj jednopruta pletenica s naglašenim očima. Analogije za takav oblik stabilca nalaze se na nekim novigradskim spomenicima: na jednome kapitelu³³ i na poznatome pluteju čije su obje strane dekorirane, a na jednoj od kojih je središnji višepruti križ.³⁴ Prema načinu izvedbe plutej sigurno pripada ranoj fazi predromaničke umjetnosti, odnosno drugoj pol. 8. stoljeća.

U Osoru se javlja i drugačiji tip stabilca, odnosno palmete, više klasičnog oblika. Taj tip palmete zastupljen je na pluteju s križevima u gornjoj polovici i učvorenim kružnicama u donjoj. Načelno podudarni tip palmete nalazi se i na novigradskim spomenicima: na mramornom pilastru gdje se lijepo oblikovane palmete nalaze ispod horizontalnih hasta križa i na još jednome mramornom ulomku, vjerojatno s istim motivom.³⁵ Pojava slično oblikovanih stabilaca, osobito u okviru motiva križa pod arkadom, sama po sebi ne ukazuje na veći stupanj srodnosti između spomenika. Tek ako postoji više podudarnosti u izvedbi i drugih detalja kompozicije, moglo bi se govoriti o radioničkoj srodnosti spomenika. Kod navedenih osorskih i novigradskih spomenika način oblikovanja stabilaca, odnosno palmeta podudaran je samo u širem smislu, te bi se brojne analogije mogle pronaći i na drugim lokalitetima. Tek u kontekstu drugih, jasnije izraženih podudarnosti između spomenika iz Osora i Novigrada, i način oblikovanja palmete, koji predstavlja podudarnost u širem smislu, može biti dodatni argument u prilog srodnosti između spomenika s tih lokaliteta.

Još jedna zanimljiva podudarnost između osorskih i novigradskih spomenika vidljiva je u primjeni jednoga tipa pleterne kompozicije. Na nekoliko fragmenata pluteja iz Osora nalazi se kompozicija dvostruke mreže učvorenih troprutih kružnica. Slobodni prostori ispunjeni su malim šiljastim listićima.³⁶ U odnosu na neke druge osorske radove, ta kompozicija klesana je s manjom preciznošću i na prvi pogled kao da govori o nekim drugim klesarima koji su je izradili. Isti dojam pobuđuje vrlo slična kompozicija na novigradskim spomenicima. Na nekoliko novigradskih pluteja i pilastara nalazi se kompozicija učvorenih presječenih kružnica koje tvore gustu ornamentalnu mrežu. Kompozicija se razlikuje od one u Osoru samo utoliko što na novigradskim spomenicima nedostaju mali šiljati listići u međuprostorima. Osobito su zanimljivi primjeri javljanja te kompozicije na novopronađenim perforiranim plutejima i pilastrima koji navedeni motiv imaju u kapitelnj zoni. Ti se vrlo zanimljivi spomenici pouzdano datiraju u rano karolinško doba i svjedoče o posebnome mjestu novigradske kamene plastike toga vremena.³⁷ Motiv učvorenih presječenih kružnica koji se pojavljuje na tim spomenicima sam po sebi nema posebno istaknuto značenje unutar kompozicijskih shema predromaničke umjetnosti. Njegova pojava na zanimljivim novigradskim perforiranim plutejima vjerojatno je sasvim slučajna. Pojava tog motiva i na namještaju iz osorske Sv. Marije, upotpunjuje broj ustanovljenih podudarnosti u odabiru i izvedbi motiva na dva lokaliteta.

Ustanovljene podudarnosti pokazuju da barem dio ranosrednjovjekovnoga namještaja osorske katedrale treba pripisati klesarima koji su izrađivali namještaj za novigradsku katedralu. Unutar tih veza moguće je promatrati i nastanak specifičnoga motiva kasete od ljiljana što se

³³ Marušić 1994-95, str. 354, T. 2,3.

³⁴ Hrvati i Karolinzi, Katalog 2000, str. 46-47.

³⁵ Hrvati i Karolinzi, Katalog 2000, str. 48-49; Jurković-Matejčić-Ziherl 2006, str. 84.

³⁶ Čus-Rukonić 1991, str. 22-23.

³⁷ Hrvati i Karolinzi, Katalog 2000, str. 49-51; Jurković-Matejčić-Ziherl 2006, str. 72.

nalazi na osorskome namještaju. Pored motiva kasete od ljiljana i veći broj drugih motiva na namještaju iz osorske Sv. Marije moguće je povezati s ranosrednjovjekovnim motivima na dijelovima crkvenoga namještaja iz Novigrada. Ranosrednjovjekovni namještaj koji se nalazio u dvjema važnim katedralama u Novigradu i Osoru nastao je u krugu djelovanja klesara koji su dijelili vrlo slične afinitete i izrađivali kamenu plastiku na temelju sličnih ili istovjetnih predložaka. Moguće je da su ti klesari djelovali u sklopu jedne radionice ili nekoliko međusobno povezanih radionica, te da su crkvenim namještajem opremali građevine u Istri i na sjevernojadranskim otocima. Primjer pluteja iz Kampora na otoku Rabu svjedoči o postojanju djelâ istoga radioničkog ishodišta, koja su mogla nastajati i u krugu drugih radionica (zadarskih) koje su poznavale isti predložak. Ovdje možemo napomenuti da se i na otoku Krku nalaze djela potpuno podudarna s nekim ulomcima iz osorske Sv. Marije, pa je proučavanje radioničke povezanosti ranosrednjovjekovnih djela na kvarnerskim otocima moguće upotpuniti i drugim primjerima koji nisu tematizirani u ovome radu.

U pogledu vremena nastanka plutejâ s motivom kasete od ljiljana, najviše podataka pružila je analiza osorskoga namještaja. Pokazalo se da se svi ulomci koji su srodni s osorskim plutejem s motivom kasete od ljiljana, mogu datirati u rano razdoblje razvoja predromaničke umjetnosti, u drugu pol. 8. st. ili na početak 9. I ulomci iz Novigrada, koji su promatrani u kontekstu povezanosti s osorskim namještajem, pripadaju istome ranom vremenu.³⁸ Izuzme li se importirani ciborij biskupa Mauricija,³⁹ novigradski crkveni namještaj velikim je dijelom izrađivan u domaćoj sredini, o čemu svjedoči postojanje lokalnih kamenoloma iz kojih se vadio kamen korišten pri izradi crkvenoga namještaja.⁴⁰ Možda je i vapnenac od kojega je izrađen namještaj osorske Sv. Marije istoga porijekla, što bi definitivno potvrdilo zapažanja o istarskome radioničkom ishodištu značajnoga broja predromaničkih djela na sjevernojadranskim otocima.

Dva predromanička pluteja s otoka Cresa i Raba sa zanimljivom i, čini se, rijetko prisutnom pleternom kompozicijom, moguće je datirati u ranu fazu razvoja predromaničke umjetnosti, u kraj 8. ili početak 9. stoljeća. Na temelju brojnih sličnosti između osorske i novigradske ranosrednjovjekovne plastike i na temelju uočene mogućnosti praćenja geneze specifičnoga motiva kasete od ljiljana upravo na novigradskim spomenicima, istaknuto je mišljenje o povezanosti pluteja s motivom kasete od ljiljana s radioničkim krugom novigradske ranosrednjovjekovne plastike. Upravo u prijelomno doba nestanka bizantske vlasti u Istri i uspostave novoga franačkog središta u Novigradu, u razvoju umjetnosti na i dalje bizantskim otocima i u franačkoj Istri zapažaju se velike srodnosti i vjerojatno pripadnost istome radioničkom krugu. Prirodna usmjerenost sjevernojadranskih otoka Cresa i Lošinja prema Istri, omogućila je sličan razvoj umjetnosti potkraj 8. st., bez obzira na političke promjene do kojih je došlo upravo u to vrijeme. Umjetnost u to doba zaista ne ovisi o političkim razlikama, pa je prihvaćanje novih oblika primjetno u različitim sredinama, u kojima su također mogle djelovati iste ranosrednjovjekovne radionice. Vjerojatno je o izboru radionice odlučivala njezina kvaliteta i povezanost s određenom sredinom. Kvaliteta novigradske skulpture i važan položaj toga grada potkraj 8. st., sigurno su jamčili dobru izvedbu novoga namještaja osorske katedrale, pa su to mogli biti razlozi angažiranja klesara iz novigradskoga radioničkog kruga.

Motiv ravnoga križa od ljiljana unutar kružnica na novigradskome namještaju i njegova razrada u motiv kasete od ljiljana na osorskome i rapskome pluteju, obogaćuju repertoar motiva izvedenih kombinacijama ljiljana. Najpoznatiji i široko rasprostranjeni motiv kosoga križa od ljiljana prisutan je na istočnoj obali Jadrana otprilike u isto vrijeme kada i novigradski motiv ravnoga križa od ljiljana, u drugoj pol. 8. st. U samome Novigradu bio je poznat i ovaj poznatiji motiv križa od ljiljana, koji je zastupljen na Mauricijevu ciboriju. Drugi, skromniji motiv ravnoga križa od ljiljana unutar kružnica koji je prisutan na novigradskome namještaju, mogao

³⁸ Hrvati i Karolinzi, Katalog 2000, str. 46-51.

³⁹ Jurković 1995, str. 141-149.

⁴⁰ Marušić 1994-95, str. 327.

je nastati u novigradskome radioničkom krugu gdje je motiv dalje preoblikovan u formu kasete od ljljlana što se nalaze na dvama plutejima iz Osora i Kampora. Ovi motivi, vjerojatno oblikovani u Novigradu, dodatno obogaćuju repertoar motiva ranosrednjovjekovne plastike i ukazuju na istaknuto mjesto motiva ljljlana, koji je mogao poslužiti u oblikovanju upečatljivih kombinacija.⁴¹ Rana faza predromaničke umjetnosti, prije potpunoga prevladavanja gustih pleternih mreža, bila je najprikladnije vrijeme za oblikovanje složenijih motiva od ljljlana, o čemu svjedoči datacija poznatoga kosog križa od ljljlana upravo u to vrijeme. Takav razrađeni pojedinačni motiv, porijeklom iz ranokršćanske umjetnosti, dobro je odgovarao početnoj fazi u razvoju predromanike i zbog svoje uske povezanosti sa starokršćanskim razdobljem, o čemu svjedoči dojam koji je pobuđivao takav izdvojeni motiv na ranosrednjovjekovnim plutejima i drugim kamenim spomenicima. Riječ je o koncentraciji pozornosti na jedan izdvojeni motiv, u ovome slučaju motiv specifično oblikovanoga križa. Kao u starokršćanskoj skulpturi u kojoj dominiraju pojedinačni motivi, osobito motiv križa, i u početnoj fazi razvoja predromaničke umjetnosti značajno mjesto pridaje se pojedinačnim motivima. Od njih, motiv križa ima svakako dublje značenje od puke dekorativnosti. Možda je u osnovi oblikovanja novigradskoga motiva ravnoga križa od ljljlana i želja za izražavanjem temeljne kršćanske poruke. Ipak, nauštrb starokršćanskoj značenjskoj komponenti likovnih motiva, a u skladu s ranosrednjovjekovnom prevladavajućom dekorativnošću, motiv je poprimio ponajprije dekorativni karakter, kako to svjedoči njegova razrada na osorskom i rapskome pluteju. Prevladavanje ranosrednjovjekovnoga principa dekorativnosti nad starokršćanskim značenjskim isticanjem motiva, proces je koji se može pratiti u ranoj fazi oblikovanja ranosrednjovjekovne umjetnosti, o čemu svjedoče i primjeri obrađeni u ovome tekstu. Motiv kasete od ljljlana predstavlja određeno negiranje prepoznatljivog oblika križa i utoliko svjedoči o prevladavanju principa dekorativnosti nad značenjskom komponentom. To se prevladavanje vjerojatno odigralo u razdoblju od nekoliko desetljeća, tako da djela iz 9. st. zadržavaju znatno manje sličnosti sa starokršćanskom skulpturom u odnosu na djela datirana u drugu pol. 8. stoljeća. Među lokalitetima koji imaju sačuvanu plastiku iz 8. st. koja omogućuje praćenje razvoja predromaničke pleterne umjetnosti, istaknuto mjesto imaju Novigrad i Osor, s velikim brojem djela iz toga razdoblja. Stoga, osim pitanja dotaknutih u ovome radu, ranosrednjovjekovna plastika iz Novigrada i Osora sadrži još mnoge mogućnosti istraživanja, te se studiranje geneze predromaničke umjetnosti na istočnoj obali Jadrana treba i dalje oslanjati i na spomenike s tih lokaliteta.

⁴¹ Pored novigradskoga motiva ravnoga križa od ljljlana, ravni križ od ljljlana u nešto drugačijoj inačici s trolisnim završecima okrenutima prema van i slobodno postavljen izvan kružnice ili unutar kružnice, romba itd., poznat je na većem broju spomenika. Taj motiv potpuno odgovara poznatome motivu kosoga križa od ljljlana, s jedinom razlikom što su ljljlani postavljeni ravno, a ne koso. Upućujemo na jedan italski spomenik datiran u kraj 8. st. i na poznati zadarski sarkofag gdje je na poklopcu, između nekoliko motiva, zastupljen i ravni vegetabilni križ u čijim se vegetabilnim hastama mogu prepoznati dekorativnije oblikovane grane ljljlana. Usp. Corpus della scultura altomedievale 1985, T. XLVII, fig. 103; Rapanić 1987, T. VII, 2. Navedeni primjeri datiraju se u rano doba, u kraj 8. ili početak 9. st. Novigradski motiv ravnoga križa od ljljlana u kružnicama specifičan je po tome što, za razliku od brojnih primjera složenijih motiva od ljljlana, ima ljljlane čiji su trolisni završeci okrenuti prema središtu motiva, a ne prema rubu. Ta specifičnost izričito povezuje novigradski motiv ravnoga križa od ljljlana s ljljlanima unutar kružnica što su zastupljeni na istome lokalitetu i s motivom kasete od ljljlana gdje su ljljlani na isti način okrenuti prema središtu.

SKRAĆENICE

AMSIA	Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria, Trieste
AV	Arheološki vestnik, Ljubljana
HAM	Hortus artium medievalium, Motovun – Zagreb
Opusc. arch.	Opuscula archaeologica, Zagreb
PPUD	Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split
RFFZd	Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar

LITERATURA

Belošević 1968

J. Belošević, *Neobjavljeni ranosrednjovjekovni kameni spomenici s pleternim ukrasom iz Zadra*, Diadora 4, Zadar, 1968., 271-280

Belošević 1997

J. Belošević, *Predromanička kamena plastika s Crkvine u Galovcu kod Zadra*, RFFZd 32(22), Zadar, 1997., 149-204

Bonifačić 1985

A. Bonifačić, *Samostan svete Eufemije – Kampor na otoku Rabu*, Zagreb, 1985.

Botter 1957

M. Botter, *Elementi decorativi della prima cattedrale di Ossero*, AMSIA 57 (5 N.S.), Trieste, 1957., 82-90

Cambi 1995

N. Cambi, *Reljef na stupu sramote na forumu u Zadru*, PPUD 35 (Petriciolijev zbornik I), Split, 1995., 285-291

Corpus della scultura altomedievale I-XIII

Corpus della scultura altomedievale, Centro italiano di studi sull'alto medioevo, I – XIII, Spoleto, 1959 -1993.

Cuscito 2002

G. Cuscito, *Le origini cristiane e la prima basilica episcopale di Ossero (Liburnia)*, AMSIA 102 (50 N.S.), Trieste, 2002., 121-154

Ćus-Rukonić 1982

J. Ćus-Rukonić, *Arheološka topografija otoka Cresa i Lošinja*, Izdanja HAD-a 7, Zagreb, 1982., 9-17

Ćus-Rukonić 1991

J. Ćus-Rukonić, *Predromanička, protoromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju*, Cres, 1991.

Deanović 1981

A. Deanović, *Mali vječni grad Osor*, Osor, 1981.

Delonga 1996

V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996.

Domijan 2001

M. Domijan, *Rab – grad umjetnosti*, Barbat-Zagreb, 2001.

Domijan 2005

M. Domijan, *Katedrala sv. Marije Velike u Rabu*, Split, 2005.

Fisković 1953

C. Fisković, *Bilješke o paškim spomenicima*, Ljetopis JAZU 57, Zagreb, 1953., 51-66

Fučić 1982

B. Fučić, *Stara katedrala sv. Marije u Osoru*, Zagreb, 1982.

Hrvati i Karolinzi 2000

Hrvati i Karolinzi, 2. dio – Katalog, Split, 2000.

Jakšić 2006

N. Jakšić, *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*, Zagreb, 2006., 62-65

Jarak 2004

M. Jarak, *Predromanička plastika s otoka Paga*, referat na znanstvenom skupu HAD-a 2004. u Novalji na otoku Pagu, 1-21, predano za tisak.

Jarak 2005

M. Jarak, *Plutej s otoka Raba iz kasnijega 6. ili 7. stoljeća*, Opusc. arch. 29, Zagreb, 2005., 275-286

Jurić 1992

R. Jurić, *Archaeological Excavation of the Church of St Nicholas in Povljana on the Island of Pag*, Diadora 14, Zadar, 1992., 357-374

Jurić 2000

R. Jurić, *Srednjovjekovni spomenici na privlačkom području, Privlaka*, Zagreb, 2000., 71-80

Jurković 1989

M. Jurković, *Prilog istraživanju predromanike na otocima gornjeg Jadrana*, Izdanja HAD-a 13, Zagreb, 1989., 121-128

Jurković 1995

M. Jurković, *Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria)*, HAM 1, Zagreb, 1995., 141-149

Jurković 1996

M. Jurković, *Novigrad istarski između 7. i 12. stoljeća*, Split, 1996.

Jurković-Matejčić-Ziherl 2006

M. Jurković-I. Matejčić-J. Ziherl, *Novigradski lapidarij*, Novigrad-Cittanova, 2006.

Juroš-Monfardin 1996

F. Juroš-Monfardin, *Pitanje likovnog kontinuiteta u Istri na primjeru pluteja iz Valbandona*, Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, Zagreb, 1996., 105-112

Katičić 1993

R. Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka*, Split, 1993.

Marušić 1956

B. Marušić, *Novi spomenici ranosrednjovjekovne skulpture u Istri i na kvarnerskim otocima*, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU, God. IV, br. 8, Zagreb, 1956., 7-13

Marušić 1989

B. Marušić, *Kasnoantički kaštel Novigrad (Istra) u svjetlu arheološke građe*, Diadora 11, Zadar, 1989., 285-322

Marušić 1994-95

B. Marušić, *Predromanička skulptura Novigrada (Istra)*, Diadora 16-17, Zadar 1994.-95., 325-364

Migotti 1991

B. Migotti, *Dekoratívna ranokršćanska plastika jaderskog i salonitanskog područja*. Temeljne osobine i međusobne razlike, Diadora 13, Zadar, 1991., 291-312

Mohorovičić 1971

A. Mohorovičić, *Novootkriveni nalazi antičkih terma, oratorija i starokršćanske bazilike u gradu Krku*, Rad JAZU 360, Zagreb, 1971., 19-34

Petricioli 1960

I. Petricioli, *Fragmenti skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra*, Diadora 1, Zadar, 1960., 175-195

Petricioli 1972

I. Petricioli, *I più antichi edifici cristiani a Zadar (Zara)*, AV 23, Ljubljana, 1972., 332-342

Petricioli 1995

I. Petricioli, *Sculpture in Zadar between the late Roman and pre-Romanesque periods*, HAM 1, Zagreb, 1995., 74-83

Porta 1984

P. Porta, *Rilievi altomedievali di Cittanova d'Istria*, AMSIA 32 N. S., Trieste, 1984., 145-171

Rapanić 1987

Ž. Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987.

Skoblar 2006

M. Skoblar, *Prilog proučavanju ranosrednjovjekovne skulpture na otoku Krku*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 33, Split, 2006., 59-89

Žile 1996

I. Žile, *Novi nalazi predromaničke plastike u dubrovačkom kraju*, Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, Zagreb, 1996., 279-295

Summary

Contribution to the investigation of the origin of pre-Romanesque sculpture on the islands of Cres and Rab

Key words: pre-Romanesque plutei, church of St Mary in the Graveyard in Osor, Kampor on Rab, Novigrad, so-called coffer of lilies motif

On the islands of Cres and Rab which are rich in finds of pre-Romanesque church furniture, it is possible to research different kinds of pre-Romanesque monuments, some connected to a definite context of certain church buildings, and some lacking reliable data on their original placement and belonging to early medieval churches. Generally, the original origin of the pre-Romanesque monuments is better known on the island of Cres, where a special place is held by the Late Antiquity and medieval cathedral, the church of St Mary in the Graveyard in Osor. To this building belonged numerous fragments of pre-Romanesque sculpture, of which most can be dated to the early pre-Romanesque era, at the turn from the 8th to the 9th century. Amongst these medieval fragments, there are also fragments, most likely from one pluteus, with an interesting pre-Romanesque ornamental composition of geometrical and vegetational character. On the main surface of the pluteus there are three horizontal rows of circles with large, oppositely placed leaves. Between the circles, starting with the points where they meet, lilies were placed so as to create a certain type of coffer with a prominent middle eye. The ornamental composition on the top strip of the pluteus is a typical geometrical pre-Romanesque knotwork with alternating circles and rhombi, very common on medieval monuments from different localities.

An identical ornamental composition can be seen on the main preserved field of a pluteus from the Franciscan monastery in Kampor on the island of Rab. Since the existence of an early medieval church has not been established for certain in Kampor, the question of the original position of the Kampor pluteus must be left open. However, there is certainly an obvious similarity with the described pluteus from the church of St Mary in the Graveyard. Seeing as one fragment of the pluteus with the same decorations has also been found in the Zadar area, in Privlaka near Nin, it is probable that Zadar workshops also produced such plutei. Their original workshop origin was, however, in Novigrad in Istria, which is evidenced by numerous analogies between Osor and Novigrad early medieval sculpture. So the Osor pluteus with the so-called coffer of lilies motif is probably the product of the Novigrad workshop. Especially in favour of a workshop connection between Osor and Novigrad is the possibility of following the genesis of a specific motif, i.e. the coffer of lilies, precisely on Novigrad monuments. On the Novigrad monuments which have been published or are available for inspection in a local lapidarium or parish church, can be seen two pilasters with interesting compositions of lilies. On the first pilaster are circles each filled with four lilies whose three-petalled flowers are turned towards the centre forming a playful motif similar to a whirling rosette. An identical motif of lilies in a circle can be found on a pluteus from the Osor cathedral of St Mary in the Graveyard which can be dated from all its characteristics to the early phase of pre-Romanesque art at the end of the 8th or beginning of the 9th century. On the other Novigrad pilaster are also carved lilies in circles, but these are placed straighter so as to form the shape of an almost even cross. Here also three-petalled flowers are turned towards the centre of the circle and the lilies' stems form straight vertical arms of the cross and somewhat curved horizontal arms. This position of the lilies is very similar to the position of the lilies on the Osor and Kampor plutei with the so-called coffer of lilies motif. The difference is in that the lilies on the plutei are not within the circle and that the three-petalled flowers are somewhat removed from the centre towards which they are facing, thus forming the motif of a kind of coffer with a pronounced central bulge. Despite this difference, the relationship between the so-called even cross of lilies motif on the Novigrad pilaster and the so-called coffer of lilies motif on the Osor and Kampor plutei point to a workshop connection of these works, and such a conclusion can be confirmed by other parallels that have been observed between Novigrad and Osor early medieval sculpture.

The specific compositions of lilies on early medieval church furniture from Novigrad, Osor and Kampor enrich a well known repertoire of repeated motifs of lilies in the Pre-Romanesque art on the eastern side of the Adriatic. Also, precisely these compositions with lilies strengthen the assumption of the same workshop of origin for one piece of church furniture from Osor and Novigrad. Since Novigrad was at the end of the 8th century the most important Carolingian centre in Istria, as is clear from the quantity and quality of the church furniture from that period, and since there existed local quarries in Istria whence the stone was extracted for the production of church furniture, it is logical for the location of an early medieval stonemasons' workshop, whose products are analysed in this article, to be in the Novigrad area. Istrian influences are generally noticeable on the island of Cres, which by its geographical position is directed towards the Istrian coast. The conclusions about the workshop connection of early medieval Osor and Novigrad sculpture can therefore be also considered in the wider context of studying the connection between Istria and the island of Cres.

Translation: Nicholas Philip Saywell

Sl. 1. Plutej iz Kampa ugrađen ispred kapele Grčke Gospe u kompleksu franjevačkoga samostana sv. Eufemije u Kamporu (foto: Mirja Jarak)

Sl. 2. Detalj pluteja iz Kampa (foto: Mirja Jarak)

Sl. 3. Ulomak pluteja iz osorske katedrale sv. Marije na Groblju (Preuzeto iz J. Ćus-Rukonić, Predromanička, protoromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju, Cres 1991, str. 17, br. 12)

Sl. 4. Drugi ulomak pluteja iz osorske katedrale sv. Marije na Groblju (preuzeto iz J. Ćus-Rukonić, navedeno djelo, str. 17, br. 13)

Sl. 5. Ulomak pluteja iz osorske Sv. Marije na Groblju s križem pod arkadom
(preuzeto iz J. Čus-Rukonić, navedeno djelo, str. 18, br. 14)

Sl. 6. Plutej iz Sv. Marije na Groblju u Osoru s križevima pod arkadama i ljiljanima u kružnicama
(preuzeto iz J. Čus-Rukonić, navedeno djelo, str. 16, br. 11)

Sl. 7. Pilastar iz Novigrada s motivom ljiljana unutar troprutih kružnica (foto: Mirja Jarak)

Sl. 8. Pilastar iz Novigrada s motivom "ravnoga" križa od ljiljana (preuzeto iz B. Marušić, *Predromanička kamena skulptura Novigrada (Istra)*, *Diadora* 16-17/1994-95, str. 359, T. 7,5)

Sl. 9. Mramorni plutej iz Novigrada (preuzeto iz *Hrvati i Karolinzi, Katalog, Split 2000.*, Sl. I. 35)

Sl. 10. Mramorni pilastar iz Novigrada (preuzeto iz *Hrvati i Karolinzi, Katalog, Split 2000, Sl. I. 36*)